

Ochrana neživej prírody je aj etickou výzvou

Územie Slovenska, z hľadiska historických i súčasne známých ložísk nerastných surovín, sa radí medzi prírodne najzaujímavejšie krajiny. Toto bohatstvo využíva človek, ktorý má za povinnosť využívať ho racionálne a tiež zachovať pre budúcnosť. Môžu to byť ukážky odľučnosti hornín (spomeňme napr. Šomošku), náleziská skamenelín (napr. Devínska Kobyla – Sandberg), náleziská minerálov (Ochtinská aragonitová jaskyňa) a podobne. Ich ochrana sa realizuje najmä v chránených územiach. V minulosti sa na Slovensku našli viaceré druhy minerálov a skamenelín, ktoré svojim významom prekračujú jeho hranice. Dokonca niektoré z nich sú aj novými druhmi pre svet. Stali sa tak unikátmi s celosvetovou hodnotou a významom (za všetky spomeňme libethenit z Lubietovej). Aj táto skutočnosť bola jedným z dôvodov vzniku prvej právnej úpravy chránených druhov nerastov na svete pred dvadsiatimi rokmi práve u nás, ktorú iniciovali RNDr. Juraj Galvánek, RNDr. Štefan Homza a RNDr. Jozef Klinda. K nim sa pridali Dr. Š. Dávidová, Dr. M. Háber a ďalší odborníci z Východoslovenského múzea, Slovenského geologického úradu a Geologického ústavu D. Štúra a Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici. Geológovi **RNDr. Jurajovi Galvánkovi**, dnes odbornému pracovníkovi Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, sme v tejto súvislosti položili niekoľko otázok.

• **Čo vás viedlo ako jedného z iniciátorov vyhlášky Ministerstva kultúry SSR č. 60/1986 Zb. o chránených druhoch nerastov k jej vytvoreniu?**

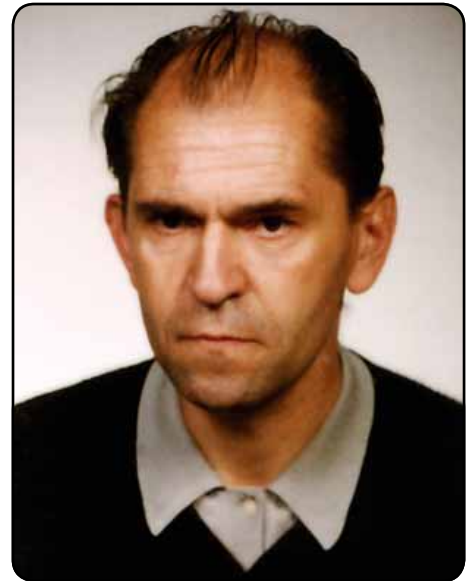
Paradoxne to bola zákonná povinnosť pracovníkov štátnej ochrany prírody, v ktorej som vtedy pracoval, vyhlásiť za chránené aj nerasty a skameneliny, najmä, ak sa vyskytujú vzácne alebo sú ohrozené. Ako pracovník Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP), profesiou geológ, som sa touto témou začal zaoberať. Študoval som literárne zdroje o miestach výskytu, navštevoval ich, a množstvo informácií mi poskytli aj zachované vzorky v múzeách. V tom čase som prešiel viac múzeí a lokalít s výskytom významných nerastov ako neskoršie pracovník múzea... Tento materiál som zapracoval do svojej rigoróznejšej práce: Zásady vzťahu ťažby nerastných surovín aplikované na Stredoslovenský kraj, ktorú som v roku 1973 obhájil. Bola v nej aj kapitola Ochrana a oceňovanie významných minerálov a skamenelín. Aj po obhájení práce som pokračoval v prehľbovaní informácií o najvzácnejších

nerastoch (mineráloch), ich variabilite, spoločnom výskyte s inými minerálmi a tiež uložení v rôznych zberkách. V roku 1976, na požiadanie RNDr. Š. Homzu z Ministerstva kultúry SSR, som spracoval prvý pracovný koncept paragrafového znenia vyhlášky o ochrane anorganických prírodnín. V roku 1977 bol touto úlohou poverený SÚPSOP Bratislava a jeho sekcia anorganiky. Koordinátorom bol JUDr. Ing. A. Tekuš, poverený koordináciou prípravy tejto zákonnej normy. SÚPSOP, s využitím aj mojich podkladov, spracoval obežník pre všetky geologické a banícke organizácie a školy na Slovensku. Odozva bola pomerne široká a viacmenej podporná. Prezentované boli aj informácie o obchodovaní s anorganickými prírodninami doma aj v zahraničí. Ako ukázalo ďalšie obdobie, zložitost' problematiky sa odrážala aj na dĺžke prípravy tejto vyhlášky. Bolo vypracovaných niekoľko verzií a až v roku 1986 vyšla v Zbierke zákonov.

• **Z akých zásad vychádzala vyhláška MK SSR č. 60/1986 Zb. o chránených nerastoch a čo bolo jej predmetom?**

Vyhláška bola vydaná podľa zákona SNR č. 1/1955 Zb. o štátnej ochrane prírody a zverejnením v Zbierke zákonov nadobudla všeobecnú záväznosť. Najzákladnejšou zásadou vyhlášky bola deklarácia, že za vzácne nerasty považujeme tie, ktoré majú svoju vedeckú, kultúrnu alebo estetickú hodnotu. Môžu to byť aj relatívne malé predmety, a takými minerály nepochybne sú, a môžu byť aj celospoločensky významné. Pri ich nájdení a zachovaní tých najcennejších, bolo potrebné dodržiavať určité zásady. Stanovila sa ohlasovacia povinnosť nálezov (najneskôr druhý deň po nájdení ONV, MNV, múzeu alebo organizácii štátnej ochrany). Prílohu vyhlášky tvoril zoznam druhov nerastov (vrátane odrôd a ich špecifických foriem). Pri niektorých bola všeobecná ochrana (t. j. každý nález bol považovaný za chránený druh) alebo stanovený veľkostný rozmer spravidla kryštálov. Zoznam obsahoval 177 položiek. V tejto vyhláške sa, nie celkom šťastne, obišla jednoznačnosť deklarovania práva na zberateľstvo (hovorilo sa len o nálezoch, kde sa predpokladalo, že to budú tí, ktorí sú zodpovední za vykonávanie prác), čo vnieslo do radov potenciálnych spolupracovníkov (a zberatelia – nadšenci takými skutočne boli) určitý pocit nedôvery. Východoslovenský postoj ochrany prírody bol chrániť minerály v pôvodnom prírodnom prostredí náleziska (in situ), ktorý bol zakotvený v novele vyhlášky č. 213/2000 Z. z. o chránených mineráloch a chránených skamenelinách

a ich spoločenskom ohodnocovaní, v staršej verzii bol uvedený iba veľmi nejasne. Skôr sa myslelo na uloženie vzoriek chránených druhov v štátnych múzeách. Keďže prevažná väčšina z nich sa našla pri ťažbe nerastných surovín alebo odvaloch po nej (viac ako 90 percent), táto zásada sa mohla uplatniť iba zriedkavo. Stalo sa tak (paradoxne pred platnosťou spomínaných vyhlášok) pri jaskyniach. Najvýznamnejším príkladom je Ochtinská aragonitová jaskyňa, ktorá bola objavená pri geologicko-pries-

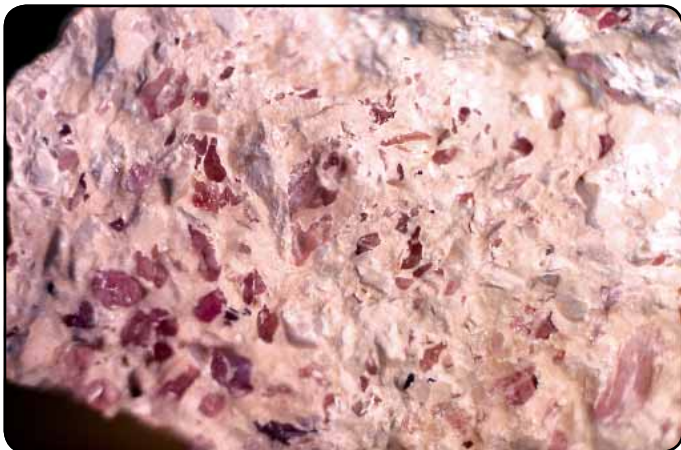

RNDr. Juraj Galvánek (1945) po skončení vysokoškolských štúdií na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave pracoval v Slovenskom ústave pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici (1967 – 1986). Od 1. apríla 1986 pôsobí v prírodovednom oddelení Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. V súčasnosti sa intenzívne venuje dokumentácii a environmentálnemu využívaniu geologických lokalít stredného Slovenska. Aktívne spolupracuje so Štátnou ochranou prírody SR. Celé obdobie jeho profesionálneho života ho sprevádza záujem o územnú aj druhovú ochranu neživej prírody, čo sa premietlo do jeho odborných aktivít – členstva v rôznych celoslovenských odborných komisiách, edičnej činnosti, patril medzi mienkotvorných odborníkov, ktorí sa podieľali na formulovaní zásad praktickej ochrany neživej prírody, čo nakoniec viedlo k prijatiu prvej zákonnej normy ochrany nerastov v roku 1986.

kumných prácach a dnes je zapísaná do Zoznamu svetového prírodného dedičstva.

• **Aké pozitíva a aké negatíva priniesla táto vyhláška?**

Najvýznamnejším pozitívom bola skutočnosť, že sa na minerály začalo pozeráť ako na hodnoty, ktoré je potrebné chrániť ako bohatstvo tejto krajiny. Viacerí autori publikovali návrhy na evidenciu nálezísk chránených druhov, nachádzajúcich sa v múzeách, súkromných zberkách, školách, vedeckých pracoviskách a pod., pre ktoré boli stanovené zásady presnej evidencie (názov, lokalita, dátum nález, meno zberateľa a iné špecifické znaky), ktoré boli zakotvené aj v novele vyhlášky (z roku 2000). Spočiatku sa táto snaha stretla s veľkým ohlasom. Avšak nie celkom šťastným bol spôsob rozhodovania o chránenom druhu v orgánoch štátnej správy (na vtedajších národných výboroch), ale aj v múzeách či organizáciách štátnej ochrany prírody. Neuplatnilo sa ani využitie formy znaleckých posudkov. Kľúčovým bol problém, že tieto pracoviská neboli vybavené príslušným odborným pracovníkom – mineralógom a ani v poradných orgánoch odborných inštitúcií štátnej ochrany prírody nepracoval primeraný počet kvalifikovaných ľudí. Následný zákon NR SR č. 287/1994 Z. z. o štátnej ochrane prírody a krajiny svojimi zákazmi a súhlasmi pre jednotlivé stupne ochrany (1. – 5.) a potreby úradného povolenia pre zber a tiež sankcie za porušovanie tohto zákona vyvolali

Spoluvýskyt diasporu (fialové tabuľky do 1 cm) a F-zunytu (dillnit, biela kompaktná masa 28 cm²) z podzemia na rozhraní Banskej Štiavnice a Banskej Belej

averziu zberateľov a stále sa znižujúci záujem spolupracovať na uplatnení vyhlášky. Od vyhlášky sa očakávalo, že, okrem iného, podnieti nadšencov pre mineralógiu kvalitne ochraňovať nálezy vo vlastných zbierkach tak, aby mohli byť využívané vo výchove na území Slovenska. Do spolupráce múzeí a štátnej ochrany prírody nepochybne negatívne zasiahlo rozdelenie rezortu kultúry a osamostatnenie sa životného prostredia (múzeá ostali „iba“ kultúrnymi organizáciami). Vykonávacie smernice oboch rezortov išli možno paralelne, ale vzájomne sa nedopĺňali.

Vývoz chránených druhov do zahraničia, ktorý bol už v čase pred prvou vyhláškou (č. 60/1986 Zb.) jeden z vážnych dôvodov ochrany nerastov (minerálov), bol síce upravený v § 5, ten sa však len odvolával na zákon o múzeách a galériách (č. 109/1961 Zb.) a Dohovor o opatreniach na zákaz nedovoleného dovozu, vývozu a prevodu vlastníctva kultúrnych statkov (č. 15/1980 Zb.). Povolenia vydávalo Slovenské národné múzeum v Bratislave a isté obdobie aj krajské múzeá. Novela vyhlášky (č. 213/2000) predpokladala riešiť vývoz preberaním potvrdenia o oznámení nálezu chráneného nerastu a skameneliny. Táto podoba si však vyžaduje fungujúci systém aj na nižších stupňoch.

• **Čo spôsobilo tieto problémy v praktickej ochrane nerastov?**

Ak nerast nemôžeme chrániť v prírodnom prostredí, jeho odobratie z náleziska (najmä starých banských odvalov) môže byť aktom ochrany nerastov a nie nezákonnou činnosťou. Rozpor so zákonom môže vzniknúť iba pri následnom necitlivom prístupe k vzorkám (napr. rozdelenie na menšie kúsky) a snaha získať z predaja viac peňazí. Tu niekde je kľúčový problém praktickej ochrany nerastov. Keďže vyhláška platila od roku 1986, aby sa zberatelia vyhli povinnosti nahlasovania, uvádzali dátum zberu pred platnosťou vyhlášky, čo do etiky odbornej práce prinieslo vážnu trhlinu. Deklarovanie zberateľstva ako ochrannárskej činnosti za primeraných podmienok uviedla až vyhláška č. 213/2000 Z. z. Vážnym problémom bola a stále je otázka výchovy vzťahu k minerálom a iným anorganickým prírodninám. V súčasnosti, okrem prírodopisu pre 8. ročník žiakov ZŠ, neviem o tom, že by sa niekde učili zásady druhovej ochrany anorganických prírodnín. Tie sa neprednášajú ani na vysokých školách.

• **Odstránila novelizácia vyhlášky tieto problémy?**

Novelizovaná vyhláška (č. 213/2000) zareagovala na skutočnosť, že štátna správa aj s prihliadnutím na rozsah minerálov nebola schopná riešiť problémy praktickej ochrany. V novej vyhláške bol zredukovaný počet minerálov zo 177 na 61 (výber bol odbornou dohodou) a boli upravené veľkostné rozmery chránených druhov. Prvé opisy minerálov pre svetovú vedu sú v časti A, v ktorej boli zaradené už známe druhy uplynulého obdobia, avšak typové vzorky

nových opisov, napr. vihorlatit, však právne zatiaľ nemožno považovať za chránené. V celej časti A sa ochrana vzťahuje len na typové vzorky (vzorky nájdené na pôvodnej lokalite, na základe ktorých bol druh určený alebo znovu určený). Čakať na novelizáciu vyhlášky je nereálne. Zatiaľ môže pomôcť etika odborníkov, ktorí uložia typové vzorky v niektorej zbierke (ich označenie a miesto uloženia sa zverejní v texte prvého opisu). Do tejto novely bola zaradená aj časť o oceňovaní významných minerálov a skamenelín, ktorá

má slúžiť hlavne pri riešení právnych sporov pri uplatnení vyhlášky. Táto vyhláška vytvorila základné podmienky pre vyriešenie problémov praktickej ochrany minerálov, ale podľa mojej mieny zatiaľ k výraznému pokroku nedošlo. Nepresvedčivý výsledok praktického uplatnenia oboch vyhlášok v mojej mysli nastoluje otázku, či ochranu minerálov nemožno riešiť iným ako právnym spôsobom. Čo ak to je len etický problém a nie právny? Pohľad do histórie zberateľstva, a touto témou som sa posledné roky dosť často zaoberal, túto myšlienku akoby dokumentoval. Osobnosti vtedy konali podľa pevných etických zásad, zbierky, ktoré po nich ostali, sú úžasnou hodnotou. Hneď ako sa začalo „organizovať“ a „usmerňovať“ vyhláškami, hodnoty sa začali „vytrácať“. Tým nechcem povedať, že minerály si svoju ochranu nezaslúžia. Nedá mi však, aby som nespomenul G. K. Zechentera, ktorý komentoval prvý obežník riaditeľstva baní v Banskej Štiavnici (1879) o povinnom zasielaní nálezov do Banskej Štiavnice, kde sa mal zriadiť erárny obchod s minerálmi, ktorý takmer spôsobil zastavenie zberania minerálov u vtedajších zberateľov (on bol tiež jeden z nich).

• **Aká je súčasná situácia v prírodovedných zbierkach na Slovensku?**

V prírodovedných zbierkach (v nich je priestor na starostlivosť aj ochranu) na Slovensku sa nepochybne nachádzajú desiatky exemplárov druhov, ktoré sú zahrnuté do platnej vyhlášky ochrany minerálov a skamenelín. Najväčším problémom je nedostatočné spracovanie týchto druhov a aj ich publikovanie (dnes reálne nevieme ani koľko vzoriek spĺňa kritériá ochrany). Bez poznania toho, čo máme doma, môžeme len veľmi ťažko niekoho presvedčať koľko máme špičkových predmetov. Prezentácie s cieľom druhovej ochrany sú prakticky veľmi zriedkavé. Zatiaľ len v expozícii

Príroda stredného Slovenska v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici sú aj vzorky umožňujúce vysvetliť princípy druhovej ochrany a prakticky už 17. rok vykonávame túto výchovu ako ojedinelé pracovisko na Slovensku. V Slovenskom múzeu ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši síce geologická expozícia nechýba a nechýba ani názov o geologickej ochrane, ale táto ostala iba pri ochrane povrchových tvarov. Slovenské národné múzeum v Bratislave má krás-

Galenit, kubické kryštály do 2 cm olemované kryštálmi kremeňa, Banská Štiavnica

nu mineralogickú expozíciu, ktorá sa však nešpecializuje len na Slovensko a pri mineráloch nie je odkaz, ktorý by dával väzbu na chránené druhy. Obdobná situácia je aj vo Východoslovenskom múzeu či Slovenskom banskom múzeu v Banskej Štiavnici. Tento stav odráža aj skutočnosť nedostatočného finančného zabezpečenia získavania zbierok, prezentácie v reprezentatívnych expozíciách, ale aj osvetu.

• **Aký je stav v odborno-popularizačnej publikačnej činnosti?**

Je potrebné povedať, že v súčasnosti len veľmi málo ľudí uverejňuje odborno-popularizačné články na túto tému. Dokonca ešte horšia situácia je s paleontologickými chránenými druhmi, o problematike ktorých sa nepublikuje (výnimkou sú len odkazy na typové skameneliny). Dodnes chýba praktická metodická publikácia o chránených druhoch minerálov a skamenelín, z ktorej by sa mohlo čerpať pri výchove, odbornom riešení problémov štátnej správy, o vedení dokumentácie v štátnych, verejnoprávnych i súkromných zbierkach a, samozrejme, s vyobrazením týchto druhov. Pre kvalitu obrázkov si môžeme zobrať vzor z čerstvej publikácie (2005) Kouřimský, Sejkora: Minerály České republiky a Slovenské republiky... Z posledného obdobia je to jediná na takýto účel využiteľná publikácia dostupná u nás, aj keď o ochrane druhov nehovorí.

• **Ako by mala vyzerat ochrana druhov neživej prírody v budúcnosti?**

Je to veľmi vážna otázka. 20 rokov právnej ochrany nerastov a skamenelín neprineslo výsledky, ktoré by človeka oprávňovali povedať, že to bol úspech... Možno do budúcnosti treba zvážiť, či riešiť odborné problémy paragrafovými zneniami alebo etickými normami, ktoré sa formovali dve - tri storočia a sú súčasťou osobnostného profilu mnohých odborníkov. Naša príslušnosť k Európskej únii určite nastolí aj otázku pohybu anorganických zberov do iných štátov (iných častí EÚ), rovnako, ako vytvorenie rovnocenných podmienok pre uloženie a spracovanie zbierok na území Slovenska a aj v iných európskych štátoch. V súčasnosti, po vzhľadnutí viedenského Prírodovedeckého múzea, môžeme sa len s úctou pokloniť práci múzejníkov, ktorí uchovali krásne exempláre aj z lokalít Slovenska. Stále je pred nami výzva pochopiť a spropagovať víziu vzťahu človeka k minerálom, skamenelinám či iným zaujímavostiam neživej prírody a naučiť najmä mladú generáciu, že aj to sú hodnoty, ktoré charakterizujú našu krajinu, za ktoré sme zodpovední. Stačí porovnať dĺžku ľudského života s dĺžkou vzniku týchto malých častí neživej prírody... (Pozn. red.: V prílohe na s. 7 nájdete prehľad histórie hodnotenia a ochrany minerálov.)

Za rozhovor poďakovala Alena Kostúriková
Foto minerálov: RNDr. Juraj Galvánec

Libethenit z Lubietovej, nisotická vzorka v zbierkach Stredoslovenského múzea (19. storočie)